INKLYUZIV KOMMUNIKATSIYANING LINGVOPRAGMATIK ASOSLARI

Navoiy davlat universiteti

Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi

Bahriddinova Yulduz

Annotatsiya. Mazkur tezisda inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik asoslari, uning nutqiy muloqot jarayonidagi o‘rni hamda kommunikativ maqsadni amalga oshirishda til birliklarining pragmatik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Inklyuziv kommunikatsiya shaxslarning ijtimoiy mavqei, individual xususiyatlari va ehtiyojlaridan qat’i nazar, o‘zaro hurmat, tenglik va tushunishga asoslangan muloqotni ta’minlovchi kommunikativ hodisa sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda nutqiy aktlar nazariyasi, pragmatik tamoyillar, kommunikativ strategiyalar va kontekst omillarining inklyuziv muloqotni shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv kommunikatsiya, lingvopragmatika, nutqiy akt, kommunikativ strategiya, nutqiy taktika, pragmatik ma’no, kommunikativ kontekst, nutqiy etiket.

1. KIRISH (INTRODUCTION)

Zamonaviy tilshunoslikda tilning nafaqat axborot uzatish, balki insonlar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish, tartibga solish va kommunikativ hamkorlikni ta’minlash vositasi sifatidagi xususiyatlarini o‘rganishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik asoslarini tadqiq etish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi.

Inklyuziv kommunikatsiya muloqot ishtirokchilarining o‘zaro hurmatini ta’minlash, shaxsiy qadr-qimmatni e’tirof etish, kamsituvchi munosabatlarning oldini olish hamda barcha ishtirokchilar uchun muloqot imkoniyatlarini kengaytirishga yo‘naltirilgan kommunikativ faoliyatdir. Bunda til birliklarining lug‘aviy ma’nosigina emas, balki

ularning muayyan vaziyatda qanday maqsadda qo‘llanishi, suhbatdoshga qanday ta’sir ko‘rsatishi va ijtimoiy munosabatlarni qay tarzda ifodalashi ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Lingvopragmatika til birliklarining nutqiy vaziyat, so‘zlovchining kommunikativ maqsadi, tinglovchining idroki va muloqot sharoiti bilan bog‘liq xususiyatlarini o‘rganadi. J. Ostin va J. Serlning nutqiy aktlar nazariyasi, H. Pol Graysning kommunikativ hamkorlik tamoyili hamda P. Braun va S. Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi muloqotning pragmatik mexanizmlarini izohlashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Inklyuziv kommunikatsiyani lingvopragmatik jihatdan o‘rganish til vositalarining shaxslararo munosabatlarga ta’sirini, murojaat shakllari va baholovchi birliklarning kommunikativ vazifalarini, shuningdek, nutqiy strategiyalarning hurmat va tenglikni ta’minlashdagi imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Tadqiqotning maqsadi — inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik mohiyatini ochib berish, uning asosiy tarkibiy omillarini tavsiflash hamda o‘zbek tilidagi nutqiy muloqotda inklyuzivlikni ta’minlovchi pragmatik vositalarni nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

2. TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Tadqiqotning metodologik asosini pragmalingvistika, nutqiy aktlar nazariyasi va kommunikativ faoliyatga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Mavzuni yoritishda tavsifiy tahlil, nazariy umumlashtirish, kontekstual-pragmatik tahlil hamda qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanish nazarda tutiladi.

Tavsifiy tahlil orqali inklyuziv kommunikatsiyaning mazmuni va asosiy belgilari izohlanadi. Kontekstual-pragmatik tahlil yordamida nutq birliklarining muayyan vaziyatdagi kommunikativ maqsadi va tinglovchiga ta’siri o‘rganiladi. Qiyosiy tahlil esa bir xil kommunikativ vaziyatda qo‘llanadigan turli nutqiy ifodalarning pragmatik xususiyatlarini farqlash imkonini beradi.

Tadqiqot obyekti sifatida inklyuzivlik tamoyillari namoyon bo‘ladigan nutqiy muloqot jarayoni belgilandi. Tadqiqot predmeti esa inklyuziv kommunikatsiyani shakllantiruvchi pragmatik vositalar, nutqiy strategiyalar, murojaat shakllari va ularning kommunikativ vazifalaridan iborat.

Tadqiqotning nazariy doirasida nutqiy akt, kommunikativ niyat, presuppozitsiya, implikatura, nutqiy etiket va xushmuomalalik kabi tushunchalar asosiy tahlil birliklari sifatida qaraladi.

3. NATIJALAR (RESULTS)

Nazariy tahlil inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik xususiyatlarini bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishda tavsiflash imkonini beradi.

Birinchidan, kommunikativ niyat inklyuziv muloqotning muhim tarkibiy qismidir. So‘zlovchining axborot berish, fikrini tushuntirish, suhbatdoshni muhokamaga jalb etish yoki o‘zaro hamkorlikka undash maqsadi til birliklarini tanlashga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, “Sizning fikringizni ham eshitishni istardik” ifodasi suhbatdoshni muloqotga jalb etish va uning fikriga e’tibor qaratishni anglatadi.

Ikkinchidan, murojaat shakllari va nutqiy etiket birliklari inklyuziv kommunikatsiyaning pragmatik vositalari sifatida namoyon bo‘ladi. “Marhamat”, “iltimos”, “fikringizni bildirsangiz” kabi ifodalar muayyan kontekstda suhbatdoshga hurmat bilan munosabatda bo‘lish, uning ishtirokini qo‘llab-quvvatlash va muloqotning hamkorlik xususiyatini kuchaytirishga xizmat qiladi. Biroq ularning inklyuzivlikni ifodalash darajasi faqat shakliga emas, balki qo‘llanish vaziyati va ohangiga ham bog‘liq.

Uchinchidan, kommunikativ strategiya va taktikalar inklyuziv muloqotning muhim mexanizmlaridan hisoblanadi. Tinglovchini faol ishtirok etishga undash, uning fikrini aniqlashtirish, e’tirozni muloyim ifodalash, muqobil qarashlarni tan olish va tushunmovchiliklarni bartaraf etish kabi strategiyalar muloqot samaradorligini oshiradi. Masalan, “Sizning fikringizni tushundim, biroq masalaga boshqa tomondan ham qarash mumkin” ifodasi qarama-qarshi fikrni keskinliksiz bayon etish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, kontekst va presuppozitsiya inklyuziv kommunikatsiyaning mazmunini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Muayyan so‘z yoki birikma bir vaziyatda neytral, boshqa vaziyatda esa kamsituvchi yoki cheklovchi mazmun kasb etishi mumkin. Shuning uchun inklyuzivlikni faqat alohida so‘zlar asosida emas, balki ularning kontekstdagi vazifasi, suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabat va kommunikativ natija bilan bog‘liq holda baholash lozim.

Beshinchidan, pragmatik ma’no va nutqiy ta’sir inklyuziv muloqotning samaradorligini belgilovchi omillardir. Bir xil axborot turli shakllarda ifodalanganda tinglovchida turlicha munosabat uyg‘otishi mumkin. Masalan, “Siz bu vazifani bajara olmaysiz” ifodasi shaxsning imkoniyatlarini qat’iy cheklovchi baho sifatida qabul qilinishi mumkin. “Bu vazifani bajarishda sizga qanday yordam kerak?” ifodasi esa hamkorlik va qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan kommunikativ maqsadni yuzaga chiqaradi.

Shunday qilib, nazariy tahlil inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik asoslari kommunikativ niyat, til birliklarini tanlash, nutqiy strategiyalar, kontekst va nutqiy ta’sirning o‘zaro munosabati orqali namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

4. MUHOKAMA (DISCUSSION)

Inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik mohiyatini tushunishda nutqiy aktlar nazariyasi muhim ahamiyatga ega. J. Ostinning qarashlariga ko‘ra, nutq nafaqat fikrni ifodalash, balki muayyan harakatni amalga oshirish vositasi hamdir. J. Serl ushbu qarashlarni rivojlantirib, nutqiy aktlarning kommunikativ vazifalarini tasniflagan. Bu nazariy yondashuv inklyuziv muloqotda taklif, iltimos, uzr, e’tirof va rag‘batlantirish kabi nutqiy harakatlarning vazifasini izohlash imkonini beradi.

H. Pol Graysning kommunikativ hamkorlik tamoyili suhbatdoshlarning bir-birini tushunishi, zarur axborotni yetkazishi va muloqot maqsadiga muvofiq harakat qilishini izohlaydi. Inklyuziv kommunikatsiyada ushbu tamoyil axborotni tushunarli ifodalash, suhbatdoshning savollariga e’tibor qaratish va muloqotda ishtirok etish imkoniyatlarini hisobga olish bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

P. Braun va S. Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi esa muloqotda shaxsning ijtimoiy qiyofasi va o‘ziga nisbatan hurmat saqlanishi masalasini yoritadi. Inklyuziv muloqotda suhbatdoshning sha’ni va qadr-qimmatiga putur yetkazmaslik, fikrini kamsitmaslik hamda e’tirozlarni maqbul shaklda ifodalash ushbu nazariy qarashlar bilan uzviy bog‘liqdir.

O‘zbek tilidagi muloqot amaliyotida hurmat shakllari, murojaat birliklari, iltimos va minnatdorlik ifodalari inklyuziv kommunikatsiyani shakllantirishda muhim vosita bo‘lishi mumkin. Biroq bunday birliklarning qo‘llanishi o‘z-o‘zidan inklyuzivlikni kafolatlamaydi. Ularning kommunikativ vazifasi nutqiy vaziyat, ijtimoiy munosabatlar, ohang va so‘zlovchining maqsadi bilan belgilanadi. Shu jihatdan inklyuziv kommunikatsiyani faqat xushmuomala so‘zlarni ishlatish bilan cheklash to‘g‘ri emas. U, avvalo, muloqot ishtirokchilarining fikr bildirish imkoniyatini tan olish, turli ehtiyojlarni hisobga olish, stereotiplardan qochish va shaxsga nisbatan hurmatli munosabatni ta’minlashga yo‘naltirilgan kommunikativ faoliyatdir.

Mazkur tezisda keltirilgan qarashlar nazariy tahlilga asoslangan bo‘lib, ularni o‘zbek tilidagi tabiiy muloqot materiallari, badiiy matnlar va ommaviy kommunikatsiya namunalari asosida empirik tekshirish kelgusidagi tadqiqotlar uchun muhim vazifa hisoblanadi.

5. XULOSA (CONCLUSION)

Inklyuziv kommunikatsiyaning lingvopragmatik asoslarini o‘rganish tilning ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va tartibga solishdagi imkoniyatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Nazariy tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Inklyuziv kommunikatsiya o‘zaro hurmat, teng ishtirok, tushunish va shaxs qadr-qimmatini e’tirof etishga yo‘naltirilgan kommunikativ faoliyat sifatida tavsiflanadi.

2. Uning lingvopragmatik asoslarini kommunikativ niyat, nutqiy aktlar, murojaat shakllari, nutqiy strategiyalar va kontekst omillari tashkil etadi.

3. Til birliklarining inklyuzivlikni ifodalash imkoniyati ularning lug‘aviy ma’nosigagina emas, balki qo‘llanish vaziyati va tinglovchiga ko‘rsatadigan ta’siriga ham bog‘liq.

4. O‘zbek nutqiy muloqotida nutqiy etiket, hurmat shakllari, hamkorlikka undovchi ifodalar va muloyim e’tiroz strategiyalari inklyuziv kommunikatsiyani shakllantirishda muhim pragmatik vositalar bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

5. Inklyuziv kommunikatsiyaning o‘zbek tilidagi xususiyatlarini yanada chuqurroq ochish uchun tabiiy muloqot, badiiy asarlar, ta’limiy va media diskurs materiallarini empirik tahlil qilish zarur.

Demak, inklyuziv kommunikatsiyani lingvopragmatik jihatdan tadqiq etish o‘zbek tilshunosligida til, shaxs va jamiyat munosabatlarini o‘rganishning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Austin, J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.

2. Searle, J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1969.

3. Grice, H. P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts. New York: Academic Press, 1975. P. 41–58.

4. Brown, P., Levinson, S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

5. Yule, G. Pragmatics. Oxford: Oxford University Press, 1996.

6. Levinson, S. C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.